

մարդն որ մնացընկու է՝ մնացընկնք, փքն որ հիւնդցնկու է՝ հիւնդցընկնք:

— Հօրերուս հագուն, հըլլ մէմ՝ ալէք, ես ա կան խի գաւթքին մէջը:

Ցուերը կառնեն գաւթարը շորտեն, շորտեն, կառնն օր՝ նէա մնա-
նողներուն սրին մէջ կայ, նէա հիւնդցողներուն, կրտեն. «Շաղան, գու-
նկառ խի գաւթքին մէջը, նէա հիւնդնառ պար, նէա մնանք»:

«Որ առաջն է, ես ա իմ օշխարս չեմ տայ մեզի՝ տեսնիմ թնշ
պըտի էնէք, կըսէ շաղանն ու փերցնէ օշխարը փախի կր»:

ԺԱՂԱՐԴԱԿԱՆ ԴԱԿԱՐ.

Հարինդ.

Ժողովրդի նախապաշարմամբ հարինդ (խաբբուիս, սալում) են ընկ-
նում, երբ աղօթքինի գաւառ է ծնում, ուստի և ընկնելիս անիծում են
անդայտ, գուցէ և գայութիւն չունեցող աղօթքինի գաւառին:

Առաջնանայու համար խնչում են մի կտոր շորի մէջ, փրան աղ-
ցանում, մի քանի կաղէկ կամ մի ուրիշ բան դնում մէջը և ձգում փո-
ղաց: Ով որ փերցնէ այդ՝ նա կստանայ հարինդ, խի առաջինը կը լա-
ւանայ:

Հարինդ ընկած երիտաներն առում են ընկերներին. «Ըստ հոգ,
հոգ: Եւ եթէ մինն ալ՝» ու կը պատասխանէ. «Սալումս քեզի փութ»:
Եւ «բանով» իբր. հարինդը կը փութի միւսին և ինքը կ'առաջնանայ:

Հարինդը իրենց շփոթուելու համար հարինդ ընկածին պատահե-
լիս առում են. «Շաղլէն գուգամ, զրիս ալըրոտ է»:

Դիխացաւ.

Թայ քաթանի վրայ քաշում են գլղնուդի (հուն) կամ նանճուդի
պատտեղ և կամ աղով սփռ կապում նախաին:

Ճակատից սրին են տանում:

Քիթը քացախ քաշում:

Գլխին օդի են ածում և արորում:

Փորացաւ.

Խուփը տախանում և շորի մէջ փաթաթած դնում են փորին:
Աւելուիչ խաշում փորին են քաշում:

՝) Տրոյ Թաղամասերից ազգով է „La Revue des Traditions Populaires“ ՝
1893 թ. № 2 մէջ:

Ամբոթեան ոգև.

Զիջապոսի կուսը և մի քիչ բովրած սուրն եփում, շորի վրայ քաշում և կապում են փոքին:

Լուծելու (խտա) ոգև.

Դիտարը մանքում, եփած հաւիթի վրայ ցանում, երկու առաւօտ դեռ բան չկերած, անօթի փորում, ուտում են:

Կամ զգնուդի կուսը փոշացնում, իրի միջ եփում և մի քանի անգամ խմում են:

Թզենու տերեւները շորացնում, ծեծում և սուրճի պէս եփում ուտում են:

Դեղձի դախը եփում են իրով և ուտում:

Հունի (զգնուդի) կուսը բովրում, սուրճի պէս եփում և խմում են:

Փախելու ոգև.

Համեմի հունդն եփում են մինչև որ մեռում է իրի կեւը, ապա քիչ քիչ խմում:

Արամշումը.

Արջառի կամ ուխարի ողնաշորի ուկողը շորի վրայ քաշում դրնում են վերան և առաւօտ երեկոյ փոխում:

Բիզնառ.

Կապոյա պոփի նման դուրս է գալիս և սաստիկ քեր գալիս, դրում կամ սրա ծաղիկը և կամ սրա խալը սառը շաքարի հետ ծեծում դնում են վերան և օրը մի քանի անգամ փոխում:

Փաթաթում են չրգանով:

Ըան լախար սպանում, ինջիում և դնում են վերան, յետոյ օձի շապիկը ձիթով զազում կապում վերան:

Հաւկուր.

Հաւկուր ընկնալը երեկոներն ալլ ես չի տեսնում: Սրանից ազատելու համար կեմը ձգում են վիզը և քաշելով երեք անգամ պրտակցնում եկեղեցու շուրջը:

Հաւերի հետ կուտ են տալիս:

Ցանկարծ անից դուրս են կանչում և կտուրից դաան չէմքին մի կնուն քցում կտուրում: Պատահում է, որ կնունը սխալմամբ դիպչում է հաւկուրի զլխին և անի կուրացնում նրան:

Նրանի նորից.

Հիւանդացոյններին բժշկելու համար ուսի և սիտորի մօտիւրը շարուած են նակաին, պնդերին, ջմբին, գաստակներին, բուրբ և կրծքին:

Սյարասի են կարել տալիս—մինը հաց և պանիր ամառու լուխան զնում է մի թամրազործի առաջ: Թամրազործը հասկանում է և դարձնալ լուս. մի կտոր կաշի լուանակ կարում զնում է հացի տեղը: Ռեբուրը վերցնում է այդ սյարասին և ամառու երեխայի գասակին կարում:

Հազի.

Անյուայ ամերիկեան հրազու մոմով օծում և զնում են կրծքին: Թամրակը բանում են կրտիչ ձգուած խնկի վրայ և տաք տաք զրնում կրծքին և երբեմն էլ մէջքին:

Երբ մրսելուց հազում են՝ առաւօտները հում կաթ են խմում: Բուրբ կամ ունաքը կաթի մէջ եփում ուտում և կաթը խմում են: Գալ չաքար են ուտում:

Ալիքինջան կոչուած արմատը թէլի պէս եփում, օրը երկու անգամ խմում են:

Ատամնացաւ.

Ատամնացաւի զէմ զործ են անում հետեւալ զեղերը. Միխակի իւզն օդու հեա խառնելով՝ սղաղում են բերանը. այս զեղը ամառազը կէս տարի կարում է ցաւը:

Ղարզապետի մօտը (խելառ ժախ) ծեծում զնում են ցաւած ատամին:

Անիուդի միջուկը զնում են կրտիին, որ իւրը զուրս տայ, այս ժամանակ աւանում են աքամների մէջ և սեղմում:

Մամուխ թուփի արմատը մանր խորզում, եփ են տալիս իրի մէջ մինչև իրի $\frac{2}{3}$ մասը չաղիանալը և ապա ջիւ հազացնելուց յետ մի երկու րոպէ պահում բերանում՝ ցաւոյ ատամի վերայ:

Ցարի ֆիլիքիլը ծեծում, օդիով շաղում և զնում են ցաւած ատամին:

Եթէ ատամը փթել է և ցաւում է՝ զախը (зубарок) լու ծեծում և ցանում են մեղրի վրայ, ապա մեղրը զգալով լու խառնում, քում ցաւած ատամի կողմի այսին երեսից և չորով փաթաթում: Ելար ուշաւում, քաշում է իրեն ատամի ցաւը և առողջանում:

Ճաղը ստաթիկ սաքացնում կամ բամբակը սպիրտի մէջ թաթաւում և զնում են վերան. այսպիսով ցաւը մի քանի օր կարում է:

Ռմանը էլ մարիւղ մանր ծեծում լցնում են օդի մէջ, լու եռացնում, յետոյ պաղեցնում և՝ սղաղում բերանը:

Ուսուցք.

Դրածով հացը բրդում են լաւ գինու մէջ, ետացնում և կապում ուսուցքին:

Դարի ալիւրն ու աշինդրը (կաշան) միտաին եփում, չորի վերայ քաշում և դնում են ուսուցքին:

Թելի կամ՝ ոտի ուսուցք.

Դոտեմի տերմը ծեծում, օդիով չափում և չորի վրայ քաշած դրնում են ուսուցքին:

Մինեայն ուսուցքի համար զազարի քերուածքը չորի վերայ քաշում դնում են վերան:

Ամուկի ուսուցք.

Զորացրած թուֆը լաւ ծեծում են որ կաներն անգամ փշտին և հաւկթի զեղնուցի հետ լաւ խառնելով՝ չորի վերայ քաշում և դնում ուսուցքին: Դեղն առատ երեկայ փոխում են: Այս մինեայն զեղը դրնում են և բիւր ուսուցքին: Եւ եթէ ուսուցքը օպխտակ է՝ կը ցրուէ, իսկ եթէ կարմիր՝ կը ծակէ:

Դոտան տակի ուսուցք.

Ոչխարի կամ արջառի օղնաշարի ուղեղը փշտոի փշու հետ խառնում և չորի վրայ քաշած դնում են վերան: Առատ և երեկայ փոխում:

Ամորճիքի ուսուցք.

Ամորճիքների ուսուցքը իջեցնելու համար՝ անկի միթապատուղը կտի հետ ծեծում և չորի վերայ քաշած դնում են վերան: Օրը երկու անգամ զեղը փոխում:

Մինեայնի համար բաթաթուկ բոյս և հում դժակ հաւառաբաշափ խառնում, ծեծում և չորի վրայ քաշած դնում են ուսուցքին. օրն էլ 2—3 անգամ կրկնում:

Դամանց ծծի ուսուցք.

Օճառի (լախի սպուն) փռչին հաւկթի զեղնուցի հետ զարնում և չորի վերայ քաշած դնում են ծծին և օրը երկու անգամ կրկնում:

Բարի քան-ժամոտախառ.

Տղայոց բուկը՝ կամ ականջի տակը սոստաիկ սուշում է: Ուսուցքը հաւկթից մեծ է լինում և փայլում է: Բժշկելու համար՝ ցորեն ալիւրը

շաղկապում են կովի խզով ու տաք ջրով, խմորը բանում են, երեսին մեղր քսում և զնում ուսուցչի վերայ:

Մազուլ.

Քաղանդիկից զուրս գալիս մազակի ձիվթը զնում են մազուլի վերայ և կապում, քաշում արմատախիլ է անում:

Սև ձիվթի հետ խառնում են 16²/₃ մեղրամամ, շաղկապում և յգնում մազուլի վրայ, օրական մի անգամ փոխելով:

Կտրուածի արիւնը կտրելու.

Վերջից քիչ բարձր կապում են զգրութակ մատանի: Դիւր փռակի փռի են անում վերքի վրայ:

Կապոյա կտաւ խառնում և զնում են վերքի վերայ:

Կտրաւթիլի քերուցքը զնում են շորի վերայ և կապում վերջին:

Կայա եւփրաղի կուլումը քոյոի տերեւը թքոտում կամ ջրոտում և զնում են կտրածին, շաբաւը քաշում առաջնացնում է:

Սրով կտրած.

Անկուայ քուրզը ձիվթի մէջ այնքան եփում են, որ քուրզը հալուի, ապա սա քսում են սրով կտրած վերքի վրայ և շորերով փաթաթում:

Ղիմաթին խզի հետ ծեծում զնում են կտրուածի վերայ, կամ ղիմաթին շորացնում, մանրում, կտրա զիւղի մէջ շաղկապում և զնում կտրածի վերայ:

Կտարած ոսկոր.

Կտարած ոսկորը նախ զգուշութեամբ ուղղում են, ապա շրեշաղ կամ լաւ մանրած չիպը շարմեղում, հաւկիթի սպիտակուցով շաղկապում, քաշում կտաւի վերայ և փաթաթում կտարած ոսկորին, որ շուտ աճեանում է:

Լաւ օղի ցնցում են շաբրի թղթի վերայ, խունկի մանրուիք ցանում վերան և փաթաթում կտարած ոսկորը՝ նախապէս լաւ ուղղելով այն և յետոյ շորս տախտակներով կապում:

Կտարած ոսկորը նախ զգուշութեամբ ուղղում են, ապա կտաւի վերայ քաշում սև ձուլթը, վերան սև պղպեղ և մեխակ (քահալ) ցանած, փաթաթում են կտարած ոսկորին և շորս տախտակներով ամուր կապում: 10—15 օր աչապէս կապում մնալուց յետ եթէ չըռնեց, չի բուսանայ:

Յրտի տարած.

Սև ձութը հալում լցնում են գետին և ջրաի տարած, այսինքն սաստիկ մրտած ձեռքը կամ սաք, գնում մէջը: Այս գործողութիւնը պիտի կրկնել մինչև որ մրտածը զգար:

Վլասում.

Դրախով կամ ջրով վառուածը բժշկելու համար կտփ անկի կաբաղի մէջ հալում են փոքր ինչ մեղրամոմ, նրան կաշուեութիւն տալու համար, ապա պատասաի վերայ քաշելով, փաթաթում վառուածը: Նայն միջոցով բժշկում են և՛ կայծակի վառածը:

Ականջի շարաւը.

Կարելու համար կանեփի կանաչ տերեւ ծեծում և հիւթը քամում են ախանջի մէջ, Բարեմենակ ծաղիկը—որ գեղին թոփ-թոփ գլուխ ունի,—մի փոքր կտոր չալի հետ ծեծում և հիւթը կաթեցնում են ախանջը:

Որդնտաւած ախանջ.

Անի լոռ կամ դմակ գնում են ախանջին և կաղում, ախանջի որդունքը քաշում են զրանց վրայ, ապա կաթով լուանում, ձէթ կաթեցնում և լուի ծաղիկը փչում մէջը՝ որ ստակեցնէ:

Ախանջի որդունք.

Գաղաթի տերեւները ծեծում, ջուրը քամում լցնում են ախանջը և ծեծած տերեւը գնում ախանջին: Ասում են թէ այս գեղը որդունքը շարդում հանում է զուտ:

Միենայն գեղը անում են և սրգնտաւած վերքի համար:

Խլութիւն.

Նոր խլացածին աստղհացնելու համար զանակի կողքը կրակի մէջ սաստիկ տաքացնում են, ապա խլացած ախանջի ծաւ բռնում և վերան ձիթապաղի իւլ (գէթապղի) ամում այնպէս՝ որ վաղելով ախանջի մէջ թափուի:

Խնկարի կողքից քիչ կտրում, մէջը մի կտոր խունկ կոխում, խընկարով նորից ծածկում և գնում են թոնիր խորովում. յետոյ խնկարը վերցնում գնում են ախանջին այնպէս՝ որ խնկի չաղին գնում է ախանջը և աստղհացնում:

Դող.

Ելա կաթնուկ կոլումս ըսյալ քաղում, մի բաժակ խնու կաթի մէջ 5—8 կաթիլ կաթացնում, անաթի փորում խմում են և մօտ $\frac{1}{2}$ ժամ փազդում: Փխում են և առողջանում: Միեկոյն զեղը անում են և շերմի ու հազի զէմ:

Աղնու մաթթուց մի կտոր քցում են կրակի մէջ և զլիւն սաւան աւած շնչում են ծուխը:

Հաւկթի զեղնուցը լաւ դարձում, մի բաժակ սղու հեա խառնում և խմում են: Այս զեղը երեք առաւօտ կրկնում են:

Երեք ընկոյզ երկերկու կտոր են անում և փերաները գրում. Ա. Ե. Ե. Ե. Ե. Ե. Ազա սրանք շարում են թաշկինակի փերայ այնպէս՝ որ Առաւում բառը կարդացուի: Երբ զողը բռնէ՝ օրը մի անգամ մշանում են սառը շրի մէջ և կարգով ընկոյզներից մինը ծածում: Այց օրից, ստում են, թէ առողջանում են:

Ջերմ.

Մանրած սփրք անում են քացախի մէջ, եռացնում, փոքր ինչ հոգացնում և քսում մաքմերն:

Քոք.

Եծումբը և փառօղը լաւ Եծում, շարձալում, կարագ իւղի մէջ շաղում և օրը մի անգամ քսում են բարին. մի քանի օրից լաւանում է:

Եծումբը, փառօղը և իւղը հաւատարաշափ պիտի լինին և քեւուց յետոյ տաք պիտի մեան—այս նպատակով թանկիք են մտնում:

Կարմիր քամու.

Այս հիւանդութեան ժամանակ մաքմինք կարմրում, հեազհեառ սուչում և տաքանում է:

Առողջացնելու համար՝ հաւկթի զեղնուցը քեափերի մէջ սրբորում և թեպուրով քսում են մաքմերն:

Տեստատեսութիւն (Մայասիլ).

Եթէ նստատեղին պաւս է տուել, պաւսի, պաւսի է եղել՝ կոփի թթու մածուկի մէջ կապոյտ քաղը այնքան դարձում են, որ մածուկը կապուակում է: Ազա սաստիկ տաքացնում են մի ապիւս, գնում քուզայի մէջ, մածուկը լցնում փրան և նստատեղին բաց՝ նստում քուզի բերնին: Մածուկի գոլորշին կարում է այդ պտուկները, սակայն երկու օրից կրկին զուրս են զալիս և նորից են կրկնում այս զեղը:

Մայրաքիի ետքը կտրելու համար կթաւառի լաւ ձէթ են քսում և գերան մանրած քիթիչան ցանում: Մակայն մի քանի օրից ետքը նորից է սկսում և զեղը նորից կրկնում են:

Կանկառ, թուրքերէն օգնաւթիքէտ կոչուած բոյսի սերմը կամ փուշը յրոգ եկում ուտում են կամ միայն չուրն են խմում:

Չախալ փշի (կանկառ) հումար ուտում են, որ տեղաւանեալքինն անցնի:

Ոչբրտեքու դէմ.

Ղախալաղի — քաւասնաւնեայ կոչուած սիլիներ տարածւում են մարմնի առակելալէն մազոտ անգերում և կիսով չափ մտնում մարմնի մէջ: Սրանք յառաջանում են երբ սերական յարաբերութիւնից յետոյ չեն լուացում: Բժշկելու համար թուրքերէն դինճիֆ կամ դինճիֆիրա կոչուած մայզ չիկադայն քարը փշիացնում են մի քիչ հինալի հետ և թքով չալում: Ապա այս բաղադրութիւնը լցնում են ընկուզի կամ կաղնի կպնէի մէջ և դնում մարմանդ կրակի վերայ, սովորաբար մանգալի մէջ: Յետոյ բոլորովին մերկացած՝ լաւ փաթաթւում են սաւանի մէջ, քերանք չուր աւնում և ափանջը բամբակ կտրում ու կանգնում մանդալը սանձիկի միջև առած: Բաղադրութեան ծախը դիպչելով մարմնին՝ ստափեցնում է զոխալալ սիլիներին: Եթէ քերանք չուր չառնեն և ծախը առամենքին դիպչի՝ ստամենքը կը թափին: Եթէ առաջին անգամով բոլորը չեն չարգւում, կրկնում են:

Սառաղաւթի դէմ.

Բժշկելու համար դարձ են ածում ձիթուկ կոչուած նիւտն, որ մի վերջոկաշափ է լինում, սի, վիզը սաստիկ բարակ, գլուխը փոքր՝ մաղանման երկու եղջիրներով, յետոյքը հաստ և կլոր: Սա պատրաստում է ձէթ: Առակելալէն ապրիլ ամսին, երբ կանաչները քիչ են, ժողովում են ձիթուկներ այսպէս՝ առանց ձեռք տալու ձիթուկին, որ պէտքի ձէթը չլիժէ՝ մի թիւ ձգում են վիզը և քալ տալիս: Ձիթուկն այսպէս կախում 40 օր կենդանի է մնում, յետոյ սառկում է և երկու օրում չորանում: Այս ժամանակ վերցնում լաւ ծեծում են և սաւնում սպիտակ փուշի: Այս փուշուց մի ժախալ կամ անլի քիչ լցնում են մի ֆինճան չրի կամ, աւելի լաւ, կաթի մէջ և խմցնում կառաղաւթին: Հիւանդն իսկայն ծննդկանի պէս ցու է բռնում և նախ արիւն և աղաւ նիւտններ գիծում ու աղաւտում:

Այս զեղը օգնում է միայն նրանց, որոնք բնգունում են այդ շան խածած օրից 40 օր դեռ չանցած: Իսկ իմանալու համար թէ խածուածը կառաղելու է՝ ուղարկում են գետից անցնելու. եթէ կառաղելու է՝ չի կարող անցնել, որովհետեւ չուրք արեան նման կերկի նրան:

Օձի կծած.

Օձի կծած անցից թիշ բարձր եղնիկի կաշով ամուր կապում են, որ թոյնը շտաքածուի:

Թոյնը քաշելու և ուռուցքը իջեցնելու համար Թարխունը ծեծում և փաթաթում են կծածի վրայ:

Թոյնի դէմ.

Ածուխի փոշին, ցորեն ալիւրի թեփի հետ խառնած, լցնում են ջրի մէջ, եփ տալիս, բամուս և ջուրը թիշ թիշ խմացնում:

Փալաւի կամ բնկուզենու ածուխի փոշին, փոքր ինչ հալած անլի կարագի հետ խառնում, խմացնում են թիւնաւորութիւն և փազեցնում: Փոքր ինչ յետոյ փղձկում և աղաւաւում է:

ԲԵՀ, ԹԵՂԱԹԵՆ ԵՒ ԲԵՒԵԼԱՅ.

Փոզուզդեան կարծիքով ամէն մարդ մի ասաղ ունի երկընթում, երբ նրա առնալըս— վախճանը, որ նախախնամութիւնից որոշուած է, գալ՝ այդ ասաղը կ'ընկնի և մարդը 40 օրից յետոյ կը մեռնի:

Նաև իւրաքանչիւր մարդ երկնքում կեանքի պաւտուկ¹⁾ ունի, որի մէջը թեփ է ածած, երբ Վթեփը պարպի՝ մարդը կը մեռնի: Նւ հէնց այս պատճառով էլ Վհլը թեփը չէ պարպէ՝ սէը նշանակում է գեռ վախճանը չէ հասել:

Առաջ բերենք մահուան վերաբերեալ միջանի նախապաշարմունք: Եթէ բաթաթը թոնիրն ընկնի՝ տանտիկէնը կը մեռնի: Բու թոչունն ուս կտրին որ կանչէ՝ տան մեծը կը մեռնի: Եթէ թին կամ բահը ուսին տանից գուրս ելնեն, մինը կը մեռնի: Եթէ մեռելատունը փոքրտան, միւսնոյն տընից շուտով մի ուրիշն էլ կը մեռնի: Եթէ աւելով մինի գըլ-խին խփեն, երկար չի տալիւ: Եթէ սենեակից սենեակ անցնելիս ձեռքերին երկու մամ բռնեն, մահ կը պատահի: Եթէ հաց եփելիս առաջին եփած հացն ուտեն, կինը կը մեռնի, պէտք է եօթը լրանայ, որ նոր ուտեն: Եթէ ականջը կանչէ՝ ամեռելի ձայն կիմանան, կը լսեն թէ բարեկամներից մին

¹⁾ Ան ճնոյթ, հասարկ բանում